

'Het beste Nederlandstalige
boek over Karel V.'

HISTORISCH NIEUWSBLAD

KAREL V

KEIZER VAN EEN
WERELDRIJK

1500-1558

Wim Blockmans

KAREL V

KEIZER VAN EEN WERELDRYK
1500-1558

WIM BLOCKMANS

KAREL V

KEIZER VAN EEN WERELDRYK

1500-1558

Omniboek

aan An
die Karel
in beeld
bracht

Oorspronkelijke druk 2000
Eerste herziene druk 2008
Tweede herziene druk 2012
Derde druk 2017

© 2012, Wim Blockmans & Uitgeverij Omniboek, Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
Omslagbeeld Museo Nacional del Prado, Madrid
Omslagontwerp Studio Mol
NUR 681 & 685
ISBN 9789401909976
ISBN e-book 9789059778344

www.omniboek.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Verantwoording . 7

I. VEERTIG JAAR IMPERIUM

Grandioze rouw . 11

Een moeizaam afscheid . 17

De Habsburgers, een dynastie voor Europa . 23

De opvoeding van een christelijke prins . 30

Een onmogelijke opdracht? 37

II. EEN GROTE STRATEGIE?

Territoria en dynastie . 43

Het Roomse Keizerrijk . 49

Strategische opties . 54

Onvoorziene omstandigheden . 62

III. EER, RECHTEN EN LAND

Een vreemde koning . 71

De XVII Provinciën . 76

Italië, de sleutel tot de wereldhegemonie . 83

Frankrijk, altijd weer . 93

Recht, ambitie en noodzaak . 108

IV. BESCHERMHEER VAN DE KATHOLIEKE KERK

Het grote onbegrip . 113

Geven en nemen . 121

Autoritaire Hervorming . 129

Het fiasco . 135

Kettervervolging . 139

De ziel van de indianen . 148

De christenheid verdeeld . 151

V. KARELS POLITIEKE SYSTEEM

De afwezige vorst . 162

Het geslacht van de keizer . 166

Dienaren van de keizer . 172

Het netwerk . 182

VI. DE PRIJS VAN HET IMPERIUM

Doelstellingen . 189

De tragiek van een onderkoning . 191

Tactiek middelen, keuzen . 199

Geld, geld en nog eens geld . 207

Overleg en repressie . 216

VII. BEELD EN BALANS

De verheerlijking van een klassieke held . 225

Persoonlijkheid en lotsbestemming . 233

De legenden rond keizer Karel . 243

Noten . 249

Chronologie . 264

Genealogieën . 268

Kaarten . 274

Selectieve Bibliografie . 276

Register van persoonsnamen . 281

VERANTWOORDING

De herdenking van de vijfhonderdste geboortedag van keizer Karel V in het jaar 2000 heeft in de vorm van tentoonstellingen, lezingen, congressen, concerten en festiviteiten in diverse landen veel aandacht van politici en van het grote publiek gekregen. Ook verschenen in verscheidene talen tal van boeken, waarvan de meeste alleen maar ‘Karel V’ als titel voeren. Die naam spreekt aan. Sommige hiervan zijn geschreven door specialisten die hun hele loopbaan hebben gewijd aan onderzoek op dit terrein, andere zijn het werk van bevlogen amateurs. Het voorliggende boek behoort tot geen van beide genoemde categorieën. Het beoogt wel de meest recente stand van het onderzoek synthetisch en bevattelijk weer te geven.

Bestond er bij de herdenking van zijn vierhonderdvijftigste sterfdag behoefte aan een zoveelste bijdrage aan deze overvloed? Karels Europese imperium omvatte vele landen en het is opvallend hoe hij in ieder daarvan op een verschillende wijze in het historisch besef is verwerkt.¹ Ik heb ernaar gestreefd mij niet tot één regionaal of ideologisch perspectief te beperken, maar mij juist te plaatsen op het niveau van de interactie tussen de keizer, zijn tegenspelers binnen en buiten zijn imperium, en zijn onderdanen. Er bestaan immers over de figuur en zijn context een Spaanse historiografische traditie, een katholiek-Duits-Oostenrijkse, een luthers-Duitse, een Belgische, een Angelsaksische, een mediterrane.² Afgezien van nationale en andere ideologische oriëntaties, spelen twee moeilijkheden hierbij een rol. Ten eerste is het onderwerp buitengewoon omvattend: de helft van Europa, de mediterrane wereld en de koloniën gedurende een halve eeuw. Door de massale overlevering van bronnenmateriaal is niemand in staat het geheel te overzien op basis van eigen oorspronkelijke studie. Pogingen die sedert het midden van de negentiende eeuw vooral in Duitsland en Oostenrijk zijn ondernomen om de belangrijkste correspondentie en staatsakten in druk uit te geven, verkeren nog steeds in een weinig enthousiasmerende staat van voortgang. Ten tweede blijken de meeste onderzoekers niet in staat om de bronnen en publicaties te bestuderen in alle relevante talen, naast het Frans, het Duits en het Spaans, ook het Italiaans en het Nederlands. Dit leidt tot een onderbelichting van twee strategische delen van het imperium in de meeste internationale literatuur.

Deze studie, die doelbewust naar bondigheid heeft gestreefd, kan niet pretenderen de Spaanse en Italiaanse literatuur met dezelfde diepgang te hebben verwerkt als die in andere talen, maar steunt wel op de actuele stand van het onderzoek in die taalgebieden. Daardoor hoopt zij een evenwichtiger visie van alle onderdelen van Karels Europese imperium te kunnen bieden dan ook de meest recente werken in wereldtalen. De concentratie op Europa zonder evenredige aandacht voor de koloniën is gekozen omdat hierin voldoende cohesie te vinden is, terwijl de kolonisatie nog geen wezenlijke betekenis had voor Europa, in die zin dat ze de interne krachtsverhoudingen nog niet fundamenteel beïnvloedde.

Een biografie in de strikte zin is dit boek niet. Karels biograaf Karl Brandi opende zijn klassieke boek niet zonder reden met deze indrukwekkende zin: ‘Er zijn historische persoonlijkheden met een bovenmenselijke scheppingskracht, die uit eigen elementaire energie bouwen en zo de wetten van denken en handelen voor eeuwen voorschrijven. Zo iemand was Karel V niet.’ Wel zocht Brandi naar het ‘grote’ in de keizer, dat hij bespeurde in zijn verbinding van achterhaalde opvattingen met nieuwe eenheden. Mij lijkt het niet meer gewenst op zoek te gaan naar een grote persoonlijkheid. Intrigerend vond ik de vraag wat één persoon, die door de speling van het lot buitensporig veel macht toegewezen kreeg, daarmee kon bereiken. Over welke handelingsvrijheid beschikte hij werkelijk? Heeft hij daarmee zijn doelstellingen kunnen bevorderen? Welke niet bedoelde effecten vloeiden uit zijn optreden voort?

De eerste helft van de zestiende eeuw bood een uitzonderlijk dynamisch kader: de wereld werd groter door de ontdekkingen, wetenschap en techniek maakten revoluties door, het christelijke religieuze denken onderging een krachtige vernieuwing, de Europese bevolking en economie groeiden. De spanning tussen de wil van een individu en de kracht van structuren bereikte onder Karel een dramatisch hoogtepunt. De nieuwste wetenschappelijke inzichten hierover toegankelijk maken is het doel van dit boek.

VEERTIG
JAAR
IMPERIUM

I

GRANDIOZE ROUW

Op 29 december 1558 stapte vanaf twee uur 's middags een ongekend luisterrijke rouwstoet door Brussel. Hij vertrok van het paleis op de Coudenberg en daalde langs de Bergstraat af naar het centrum om in Sint-Goedele, de hoofdkerk van de stad, de plechtige rouwdienst te vieren. Daar was een rouwkapel, een *chappelle ardante*, opgebouwd met boven de katafalk op zuilen van twintig voet hoog een enorme ijzeren constructie die wel drieduizend kaarsen droeg van een pond elk. Drie koningskronen, een keizerskroon en een combinatie van kruisen torenden nog eens veertig voet hoger dan de echte kroon, halsketting, scepter en rijksappel van de overleden keizer Karel de Vijfde. De volgende dag werd nog een plechtige zielenmis gezongen in deze kerk. Daar waren langs de wanden de vaandels opgesteld die in de stoet waren megedragen van alle vorstendommen van de overledene. Zes monumentale glasramen, die tussen 1537 en 1547 in de Sint-Goedelekerk waren aangebracht naar kartons van Bernard van Orley en Michiel Coxcie, stelden de hele Habsburgse dynastie in het licht.

De poort van het paleis op de Coudenberg was voor de gelegenheid behangen met een zes meter lang zwart fluwelen doek waarop het keizerlijk wapenschild prijkte. De grote zaal van het paleis was geheel bekleed met zwart laken, zoals ook de stevige houten afsluitingen langs beide zijden van de route van de stoet, die de duizenden toeschouwers op afstand moesten houden. Daartussen had men overal een breedte van twintig voet aangehouden voor het cortège. Erachter stonden zo'n tweeduizend leden van de stedelijke gilden opgesteld in rouwkleiding, ieder met een brandende toorts die versierd was met een wapenschild van de keizer. De stoet zelf was strak hiërarchisch ingericht onder het gezag van de eerste wapenkoning van het Gulden Vlies. Voorop liep de plaatselijke geestelijkheid van de parochies, kloosters en kapittels. Na hen kwamen de zangers van de koninklijke kapel en de hofkapelanen, dan vele prelaten, abten en bisschoppen uit de Nederlanden, Spanje, Italië, en overige landen van de koning. Over deze laatsten wist het officiële verslag, dat korte tijd later bij Christoffel Plantin te Antwerpen werd gedrukt, geen details te verstrekken. Verder berichtten natuurlijk de hofkronieken uitvoerig over deze plechtigheid, en ook een brief die een verblufte Engelse toeschouwer, Richard Clough, enkele dagen later schreef aan zijn zakenpartner, de

beroemde Sir Thomas Gresham, factor van de Engelse kroon te Antwerpen.³

Na de geestelijkheid stapten de ambtenaren en het bestuur van de stad Brussel op, gevolgd door gezanten van de steden en de provinciale Staten van ‘de landen van herwaarts over’, de traditionele aanduiding van de Nederlanden, contrasterend met de ‘landen van derwaarts over’, Bourgondië, Franche-Comté en hun afhankelijkheden. Vervolgens kwamen de ambtenaren aan de beurt van de bestuursinstellingen van het hertogdom Brabant: de Rekenkamer, de drossaard, de kanselier, de Raad. Nadat de diverse geledingen en organen van stad en hertogdom gepasseerd waren, kwam het hof aan de beurt. Aan beide zijden werd het geflankeerd door tweehonderd armen, voor de gelegenheid gehuld in een rouwgewaad en voorzien van een brandende toorts met wapenschildjes. Zij belichaamden de christelijke caritas van het hof, die bij uitstek op hoogtijdagen en bij plechtige vieringen werd betoond. Hun rijen werden gevolgd door die van de Spaanse en Duitse hellebaardiers van de koninklijke wacht. Tussen deze dubbele haag liepen dan, twee aan twee, in opklimmende orde, de hofdienaren van de keizer, van de stalknechten tot de diverse categorieën *gentilshommes*, ‘allen in grote aantallen’.

Het hoogtepunt van de stoet werd gevormd door de symbolen van Karels macht, aangekondigd door trommels en bazuinen. Hoge edelen droegen de vaandels van de keizer zelf, getooid met zijn devies ‘Plus oultre’, de zuilen van Hercules en het andreaskruis. Zijn onbereden paard, geheel gehuld in een kleed vol emblemen van zijn meester, werd geleid vóór zijn grote standaard waarop de Spaanse nationale heilige Sint-Jacob een ongelovige neerslaat. Van ieder van de meer dan zestig vorstendommen en heerlijkheden liepen herauten mee, een onbereden paard onder een dekkleed versierd met de heraldische tekens en een edelman met het vaandel. De felle kleuren van de vlaggen en wapenborden, en de flakkerende toortsen contrasteerden sterk tegen het uniforme zwart van de kleding. Dan kwamen de *insignia* van Karel zelf, zijn pennoen, vaandel, standaard en banier, wapenborden, de halsketen van het Gulden Vlies en de vier Rijksinsignes: de scepter, het zwaard, de rijksappel en de kroon. Koning Filips II stapte daarna op in een lang rouwgewaad met kap, gevolgd door ridders van het Gulden Vlies, leden van de regeringsraden van Italië en Aragón, de regenten van Napels, Milaan, Aragón, Sicilië en

Catalonië. Ten slotte traden de leden aan van de drie centrale raden van de Nederlanden, de Raad van State, de Geheime Raad en de Raad van Financiën, en het bureau van het koninklijk huis. Het cortège werd afgesloten door de schutterij van de koning.

Optochten als deze vormden een middel bij uitstek tot massacommunicatie tussen vorst en onderdanen. Enerzijds vormde de stad het decor voor de gebeurtenis waarin zowel de lokale gemeenschap als de overige vertegenwoordigers van de bevolking zich in hun corporatieve geledingen konden vertonen en tegelijk hun gehechtheid betonen zowel aan de overleden vorst als aan zijn opvolger. Anderzijds greep het hof dergelijke gelegenheden aan om zich met al zijn luister te vertonen voor de ogen van de onderdanen en het Europese publiek dat via mondelinge en gedrukte verslagen werd geïnformeerd. De hiërarchie in de stoet weerspiegelde die van de staat. Langs deze weg werd voor alle toeschouwers de enorme uitgestrektheid duidelijk gemaakt van het gezagsgebied van de overleden keizer. De verzinnebeelding van de overwinningen van de keizer droeg bij aan de roem van de dynastie, haar politieke doelstellingen en verwezenlijkingen. Een rouwplechtigheid bood aan de dynastie en de onderdanen de gelegenheid om hun loyaliteitsbanden op een emotionele wijze te bevestigen.

Het gedrukte verslag van deze *Magnifique et sumptueuse pompe funèbre* bevat 33 ingekleurde kopergravures van de rouwkapel, de insignes en de vaandels in dit centrale deel van de stoet. Ze zijn ontworpen door Hiëronymus Cock en identificeren alle hoge personages en vlaggen. Het klapstuk van de optocht was een praalwagen; de mannen die hem onderaan voortduwden, werden geheel aan het oog onttrokken. Hij stelde een enorm galjoen voor, op de oceaan voortgetrokken door twee zeepaarden. Het voer te midden van eilandjes waarop Turkse vlaggen geveld en keizerlijke geplant waren. Achter het schip trokken twee zeeolifanten de zuilen van Hercules voort. Hierop waren de volgende verzen in het Latijn te lezen: ‘Met recht hebt gij het teken aangenomen van de Herculeszuilen, zelf bedwinger van de monsters van uw tijd.’ Op het achterste zeil was een uitvoerige toelichting in het Latijn aangebracht, die in de gedrukte verslagen ook in die taal is overgenomen. Zij noemt het schip ‘Victoria’, ter illustratie van de triomfen van de roemrijke en zeer christelijke keizer.

De in 1500 in Gent geboren Karel V was de eerste keizer die veertig jaar lang regeerde over bijna de helft van Europa en in de Amerika's. Sinds de ineenstorting van het Romeinse rijk had geen enkele heerser een zo uitgestrekt gebied onder zijn gezag. En dat in een periode van ontdekkingsreizen, de opkomst van het protestantisme en het kapitalisme. Karel V streefde onafgebroken naar vrede en christelijke en staatkundige eenheid, maar uiteindelijk bracht zijn politiek slechts talloze oorlogen en zaaide hij verdeeldheid. Blockmans' volledige overzichtswerk bevat voor zowel het brede publiek als de geschoolde historicus toegankelijke geschiedschrijving over een man die door een speling van het lot buitensporig veel macht kreeg toebedeeld. In zeven thematische hoofdstukken toont hij aan hoe en waarom keizer Karel V faalde. Compleet met bibliografie, chronologie, overzichtelijke genealogieën, kaarten en een register van persoonsnamen.

'Blockmans' visie is niet alleen interessant vanwege haar ontvucherende werking, maar ook omdat hij als eerste in het Nederlandse taalgebied het leven van Karel V als uitgangspunt neemt.' – *Trouw*

Wim Blockmans (Antwerpen, 1945) studeerde geschiedenis aan de universiteit in Gent en was hoogleraar middeleeuwse geschiedenis in Leiden. Hij geldt als een van de meest vooraanstaande mediëvisten van deze tijd.

Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 681

ISBN 978 94 019 0997 6

9 789401 909976

